ڊاڪٽر سحر امداد حسيني

گوَني ۾ گُونِيءَ پرين پَٽائين گَج جنءَ

[امداد حسينيءَ جي شاعريءَ جون لساني خوبيون)

Linguistic qualities of Imdad Hussaini's poetry

Abstract:

Imdad Hussaini is an exceptional poet and writer in the Sindhi language, whose poetry and prose are rich in elements and adorned with a variety of facets. He was an avid reader who favored Sindh folk literature, classical literature, and contemporary global literature. Using a variety of literary expressions and genres, he authored and produced voluminous amounts of material. The poetry of Imdad Hussaini is the product of immense sacrifice and discipline. His experience and observation provided him with boundless expressional riches. Imdad's writing and all prevailing melodic forms of poetry reflect the elegance of his thoughts and the profundity of his observations. Imdad Hussaini's remarkable use of language and its profound meaning are intertwined like the seven colors in a rainbow, each of which reflects the power of nature. Imdad Hussaini has an exceptional command of the Sindhi language. He has tremendous linguistic ability. He utilized words creatively. By experimenting with the syntax structure of words, he created never-before-seen forms and meanings. In his poetry, such as his epic poem titled "roots," which exemplifies the beauty of juxtaposition, allegorical, and metaphorical language, he used numerous unique and forgotten terms. In this article, I highlight the linguistic elegance and richness of Imdad Hussaini's poetry.

Keywords: *Classical poetry, poem, metaphorical language, melodic forms, linguistic power*

امداد حسيني، سنڌي ٻوليءَ جو اهڙو شاعر آهي، جنهن پنهنجي شاعريءَ جي تڪلم سان لفظن کي ڇُهي سون ڪري ڇڏيو آهي. هو جو پاڻ بہ سون آهي، پنهنجي هڪ حَسين غزل ۾ چئي ٿو:

مان جو تنهنجو ٿي ويو آهيان
مرندي مرندي جي ويو آهيان
جو بہ وٽيئي سو ڳھہ ٿاهي
سون جيان پگھري ويو آهيان

ڪيڏو نہ خوبصورت تصور ڏنو آهيس، هڪ يڪتا ۽ انوکو خيال، نئون نڪور خيال، ’جو بہ وٽيئي سو ڳھہ ٿاهي‘. اڄ اسان وٽ اهو لفظ ’ڳھہ‘ بہ ڪير ٿو استعمال ڪري، عام طرح لفظ ’زيور‘ ئي استعمال ڪيو ويندو آهي. شاعر سون جيان پگھرڻ جي ڳالھہ ڪري- هڪ بنھہ انوکي ڳالھہ ڪئي آهي. خود سپردگيءَ جي جذبي جو ان انداز ۾ اظهار يقيناً بنھہ نئون ۽ انوکو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي هن سهس روپي ۽ سهس رنگي ڪلاڪار، ذات ۽ صفات ۾ منفرد شاعر امداد حسينيءَ کي شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي هڪ بيحد خوبصورت ۽ گهري معنويت سان ڀريل سِٽ: **’گوَنِي ۽ گُوني، پرين ڀٽائين گج جنءَ‘** ارپيان ٿي، جنهن جي شاعري توڙي نثر قسمين قسمين رنگن سان سينگاريل آهي. هڪ نئين آڪار ۽ انداز سان سينگاريل ڀٽائين گج جيان آهي. ٻوليءَ جي حوالي سان لطيف سائين سدائين سندس سُونهون رهيو آهي. پاڻ پنهنجي ڊائريءَ ۾ لکي ويو آهي تہ: ’لطيف سائين جيئن نج ۽ اصل جي کوج ڪئي آهي، سچي سنڌ پيرين پنڌ رليو آهي. ماڻهن سان مليو آهي. انهن سان ڳجهہ ڳرهيو آهيس. انهن سان گڏ رُنو کِليو آهي. هن جي مشاهداتي اک ازل-ابد جي وسعتن کي هڪ دائري ۾ آڻي ٿي، ان ڪري لطيف جي ٻولي وسيع ۽ لامحدود آهي.‘

جيئن لطيف سائينءَ جي ٻولي وسيع ۽ لامحدود آهي، ائين ئي امداد حسينيءَ جي ٻولي بہ وسيع ۽ لامحدود آهي. هو پنهنجي ان شاعراڻي شعور ۽ آگهيءَ کي لفظن ۾ آڻي- پنهنجي ڪتاب ’هوا جي سامهون‘ جي ڊسٽ ڪوَر جي پوئين فلئپ تي لکي ٿو:

> ”لفظ (آواز/سُر) باهہ کان اڳ انسان جي اعليٰ ترين دريافت آهي. شاعر لفظ کي معنيٰ عطا ڪري ٿو ۽ ان کي سڪهٔ رائج الوقت جيان رواج ۾ رکي ٿو ۽ ائين لفظ زنده رهي ٿو ۽ ائين ئي شاعر پاڻ ۾ زنده رهي ٿو.“ (1)

هو اڳتي هلي لکي ٿو:

”لفظ لفظ تي سِٽ جُڙي ٿي،
سنڌوءَ جي سير جهڙي سِٽ

سجڻ جي سينڌ جهڙي سنڌي سِٽ
۽ مون هي لکين سِٽون، ان سِٽ کي
سرجڻ لاءِ لکيون آهن، جيڪا اتهاس
۾ امر ٿي وڃڻي آهي." (2)

۽ اڄ اسين امداد حسينيءَ جي انهن سِٽن تائين اوَس رسنداسين، جيڪي اڳ ۾ ئي اتهاس جي پنن تي امرتا ماڻي چڪيون آهن.

امداد حسيني انهن امر سٽن لکڻ لاءِ يقيناً وڏي تپسيا ۽ رياضت ڪئي. هن گهڻو پڙهيو ۽ ڪڙهيو بہ. سنڌ جي لوڪ ادب، ڪلاسيڪي ادب کان وٺندي جديد ادب تائين ۽ سموري دنيا جي بهترين ادب ۽ شاعريءَ کي هن پڙهيو. سندس تجربي ۽ مشاهدي کيس اظهار جا اڻميا خزانا عطا ڪيا. هن کي تہ اها نج سنڌي ٻلڪ لطيفي ٻولي سُٺيءَ ۾ ملي هئي، سندس ڏاڏيءَ هٿان.

سندس ڏاڏي شهر بانو سيد ميران محمد شاهہ (اول) جي ننڍي ڌيءَ هئي، جنهن هن کي ننڍپڻ ۾ پينگهي ۾ لوليون ڏنيون. ٿورو وڏو ٿيو تہ ڏاڏي کيس پنهنجي جوٽن تي سمهاري انيڪ ڪهاڻيون، امير حمزي جا داستان، يوسف زليخا جو قصو، گل بڪاؤليءَ ۽ گل صنوبر جهڙا قصا ۽ ديوين ۽ پرين جون آکاڻيون ٻڌائيندي هئي. شاهہ لطيف جا بيت وڏي پيار سان ڏيندي هئي. ڪئين نقل نظير، پروليون، ٽوٽڪا ۽ ڪوڏاٽا ڏيئي ڪوڏائيندي هئي. اهي آکاڻيون ٻڌندي سندس معصوم ذهن، انهن پرين جي پريزادن جو شهزادو بڻجي ويو:

"مون چيو:
"اي خيالن جي پري
تنهنجا کنڀ آهن ڪٿي؟"

هن چيو:
"کنڀ ڪَسجي ويا اٿم!"

مون سوچيو:
مان بہ شايد ڪن پريزادن جي شهزادن مان هوس!" (3)

امداد صاحب جو هيءُ نظم سندس ابتدائي دور جي نظمن مان هڪ آهي. ان نظم جي تقريباً ويهن ٻاويهن سالن کان پوءِ هن پنهنجي ڏاڏيءَ کي پنهنجي هڪ نئين نظم ۾ پيٽا ڏني هئي "ڏاڏيءَ جي ياد ۾". ان ۾ هو هڪ ڀيرو وري بہ پنهنجي ڏاڏيءَ کي اُها ساڳي آکاڻي ٻڌائڻ لاءِ چئي ٿو جنهن ۾ "راجڪماري ۽ راجڪمار جي وچ ۾ هئي، ڏُنڌ جي لمبي ديوار!"

جيتوڻيڪ ان ڏاڏيءَ جي ذڪر تي لکڻ لاءِ هڪ الڳ باب درڪار آهي، پر ٻه اُها ڪهاڻي صرف اُها ڏاڏي ئي ٻڌائي ٿي سگهي!

"جنهن ۾ هڪ ديو هو، جو سمنڊ ٻه پي ويندو هو، جنهن جي هڪ ڦوڪ
سان طوفان اچي ويندو هو...
۽ اهو ديو پهاڙن کي ڳهي ويندو هو!" (4)

شاعر پنهنجي استعارن کي ڪيئن نہ اونهيون گهريون معنائون ڏيندو آهي- ۽ پڙهندڙن جي ذهن ۾ انيڪ سوال پوکي ويندو آهي- ۽ پنهنجي سوچ جو سلسلو پنهنجي پڙهندڙ تائين وڌائيندو آهي- جيئن سوچ جو سلسلو اڳتي... اڃا ٻه اڳتي هلندو رهي... سوالن جا جواب لهڻ لاءِ:

ڇا اهڙا ديو اڄ ٻه هن سماج ۾، هن ديس ۾ نہ آهن؟ جيڪي درياهہ ٻه پي ويندا آهن؟! جن جي هڪ ڦوڪ سان طوفان اچي ويندا آهن!

شاعر پنهنجي شاعريءَ ۾ جن تصورن ۽ خيالن کي لفظن جو جامو پارائي، اسان آڏو پيش ڪري ٿو:

"شاعر ان ٻوليءَ جو خالق آهي. هو پنهنجي شاعريءَ ۾ ٻوليءَ کي تخليقي
سطح تي نہ رڳو استعمال ڪري ٿو پر نوان لفظ ٻه گهڙي ٿو." (5)

سندس هڪ نظم آهي: "سهڻا سائين"، ان نظم جو خيال، ان ۾ سمايل فڪر پڙهندڙ کي گهڻو ڪجهہ سوچڻ تي مجبور ڪري ٿو. ان نظم جو انوکو سٽاءُ ۽ ان ۾ ٻوليءَ جو تز استعمال، ٻوليءَ جي شبيهہ سان گڏ ان ۾ سنڌي اصطلاحي ٻوليءَ جو حسين امتزاج نظم جي معنويت کي ٻيڻو ٽيڻو نہ، پر سئوڻو ڪري ٿو:

"سهڻا سائين
ائين سدائين
مون سان ئي ڇو ٿيندو آهي؟
ٻوهہ ڪيو جنهن ودروهہ ڪيو
ڏوهہ اهوئي ڏيندو آهي!
ديس دروهي ڪوڙو ڪانئر
اُلري، اُپري، ايندو آهي
جنهن کي سونهون سمڊو هوندم
سو تہ نهوڙي نيندو آهي." (6)

انهيءَ بند ۾ "ٻوهہ ڪرڻ"، "ڏوهہ ڏيڻ"، "نهوڙي نيڻ" جهڙا نج سنڌي اصطلاح ڪتب آندا ويا آهن. جيڪي معنيٰ کي وسعت ۽ گهرائي عطا ڪن ٿا. اهڙيءَ طرح "سمڏو" جهڙو نج عوامي لهجي جو استعمال امداد حسينيءَ جي شاعريءَ کي هڪ فطري احساس عطا ڪري ٿو ۽ عوام سان جوڙي ٿو.

ان نظم جو ٻيو بند آهي:

"جنهن جي **توهر هٿ** ۾ خنجر
سول موت ڏانهن **سجيندو** آهي
جنهن کي امرت پيارڻو هوندم
زهر اهو آڇيندو آهي!
سؤتورن مان هڪڙو تورو
پٽي ڪين مجيندو آهي!

ان بند ۾ "توهر هٿ" جي تشبيهہ ڪيڏي نئين نڪوري آهي ۽ امداد حسينيءَ گهڙي آهي. ۽ خود نيٺ سنڌي لفظ "سجيندو" جو استعمال امداد حسينيءَ جي منفرد ڊڪشن کي ظاهر ڪري ٿو ۽ آءٌ سمجهان ٿي تہ خود اهو لفظ بہ شاهہ لطيف کان پوءِ امداد حسيني ئي ايڏي فطري انداز ۾ پنهنجي شاعريءَ ۾ استعمال ڪيو آهي، يا وري "امرت آڇڻ" ۽ "زهر پيارڻ" جهڙن تصورن اصطلاحن جو استعمال شاعريءَ جي معنويت کي وڏائي ٿو ۽ گهرائي عطا ڪري ٿو يا وري "سؤ تورن" مان هڪڙي "توري" کي بہ نہ مجڻ. ۽ ان لاءِ نج سنڌي لفظ "پٽي" (يعني صفا نہ. بنهہ نہ!) ڪين مجڻ. نيٺ لاڙي لهجي جو لفظ آهي. ان کي بہ آڻي هو ان سٽ کي وڏيڪ مستند ۽ معتبر authoritative بڻائي هٿ ۽ هوڏ ڀري ٿو. ان لهجي جو استعمال سندس ٻوليءَ جي وسعت پذيري آهي.

ٻئي بند جون پڇاڙيءَ جون بہ سٽون آهن:

"جنهن کي پاکر پهرايو سو
ڪاٺو کل کليندو آهي!"

هاڻي هتي "پاکر پارائڻ" (لاڙي لهجي ۾ 'پهرائڻ') جو استعمال ڏسو يعني جنهن کي عزت ڏيون سو ئي ڳچيءَ ۾ پوندو آهي. پر ان خيال کي امداد حسيني ڪيڏي نہ منفرد نموني بيان ڪيو آهي:

سو ڪاٺو کَلَ کليندو آهي!

مون گهٽ ۾ گهٽ سنڌي شاعريءَ جي اتهاس ۾ اهڙي سِٽ نه پڙهي آهي. اهڙي سِٽ صرف امداد حسيني ئي لکي سگهي ٿو جنهن جو مشاهدو ۽ تجربو وسيع آهي، گوناگون آهي. ”ڪَلَ ڪَلڻ“ نيٺ لاڙي اصطلاح آهي. ۽ ”ڪاٽو“ يعني سڙيل ڪاراٽيل ان لفظ کي امداد مخاطب طور استعمال ڪيو آهي ۽ ڪمال ڪيو آهي! اهي سڀ اسان جي ٻوليءَ جا بامعنيٰ لفظ آهن، جن کي اسين وساريندا پيا وڃون- ۽ اهي اسان جي استعمال نه ڪرڻ جي ڪري گم ٿي رهيا آهن. ان ڪري ئي هڪ سُچيت شاعر جي بنيادي ذميواري پنهنجي ٻوليءَ سان آهي، ڇو ته هڪ ٻولي سَڪٽن لفظن جو جهڳٽو ناهي، اها هڪ پوري سڀيتا آهي، روايت آهي، هڪ جاتي هئڻ جي پوري تاريخ آهي. جيئن اڄ جي دؤر جي هڪ مها ڏاهي نام چومسڪي ٻوليءَ جي حوالي سان ليک لکيا آهن، هو هڪ هنڌ لکي ٿو ته: ”

“A Language is not just words, it’s a culture, a tradition, a unification of a community, a whole history that creats what a community is. Its’s all embodied in a language.” (7)

لفظ آهن ته ٻولي آهي. ٻولي لفظن سان ئي ٺهندي آهي ۽ لفظ ان کي مفهوم عطا ڪندا آهن. ٻوليءَ جا لفظ زنده رهندا آهن، تڏهن، جڏهن استعمال ٿيندا آهن.

”امداد حسيني لفظن جي نحوي بناوت ۾ تجربا ڪري انهن ۾“ نيون صورتون پيدا ڪري ٿو جيڪي اڳ ڪڏهن به مستعمل نه رهيون آهن. ڪيترن ئي غير مروج ۽ وساريل لفظن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ استعمال ڪري ٿو ۽ انهن کي مروج ڪرڻ لاءِ جتن ڪري ٿو. تشبيهاتي، تلميحاتي ۽ استعاراتي سطح تي ٻوليءَ کي خوبصورتيون ۽ رنگينيون عطا ڪري ٿو.“ (8)

مٿي مون اهڙا مثال ڏنا آهن ۽ اجا ڪيترائي مثال ڏيٺا آهن.

امداد حسيني پنهنجي شهرهءِ آفاق رزميه نظم (Epic) ”رُوتس“ ۾ جيڪي تشبيهاتي، تلميحاتي ۽ استعاراتي ٻوليءَ جون حُسناڪيون سمايون آهن، سي ان نظم جي خيال تصور ۽ تخيل، لئي ۽ نغمگي ۽ خود ٻوليءَ تي شاعر جي قدرت/دسترس کي ظاهر ڪن ٿيون. طويل نظم لکندي شاعر جو ساهه ٽُٽي پوي ٿو. هو هُڦجي وڃي ٿو. امداد حسيني سٺ جي ڏهاڪي کان وٺي طويل نظم لکيا آهن- جهڙوڪ: حملو بدلو فرياد ۽ ٻيا- ان ريت سندس ٻين مجموعن ۾ ڪيترائي طويل نظم موجود آهن ”اپيل“، سندس شهرِ آشوب ”شهر“ جيڪو صرف هڪ شهر جي تباهي نه، پر هڪ پوري سڀيتا ۽ تاريخ جي تباهيءَ تي لکيل شاندار، شهرهءِ آفاق ايپڪ آهي. سو هڪ رزميه (Epic) لکندي

امداد حسيني شروع کان آخر تائين نظم جي فڪري، تخيلاتي، تصوراتي تازگيءَ کي ٽُز ٻوليءَ سان جوڙي رکڻ جو ڪرشمو ڪري ٿو. سندس نظم ”روئَس“ جي ابتدا ئي هو ڏُک سان ڪري ٿو. ڏکن (sorrows) جي لفظن ۾ اُکيل شاعريءَ جو سڀ کان ڏکيو مرحلو آهي. ان ڪري ئي ”ٽرئجڊي“ (tragedy) جو ادب ۾ اعليٰ مرتبو آهي.

ڏک تہ آهي پارس ڪوئي
جنهن سان ماڻهو سون ٿئي ٿو!

”ڏک“ کي ”پارس“ سان تشبيهہ سنڌي شاعريءَ جي تاريخ ۾ پهريون ڀيرو پڙهڻ لاءِ ملي آهي. ان ”ڏک جي پارس“ سَچَڻ سان ماڻهو جي سون ٿيڻ جو تصور ڪيڏو نہ انوکو ۽ خوبصورت آهي.

شاهہ سائينءَ چيو آهي تہ:

”ڏک سکن جي سونهن
گهورئا سُک ڏکن ريءَ!“

سو ڏکن کيس سَچَي سچو سون ڪري ڇڏيو۔ ۽ هو:

”حق سچ لاءِ ويڙهاند ڪري ٿو
۽ پڙ تي پُرزا ٿي پئي ٿو
سر ۽ ڌڙ کي ڌار ڌري ٿو
ڄاڻي ڄَيري منجهہ ڄَري ٿو!

هن بند ۾ ”حق لاءِ وڙهڻ“ ”پڙ تي پُرزا ٿيڻ“ سر ڌڙ ڌار ڌرڻ“ (ڄاڻي ٻجهي) ”ڄيري منجهہ ڄرڻ“ جي اصطلاحن ۽ نج سنڌي لفظ جوڙڻ جو استعمال ڪرڻ، سندس ٻوليءَ جي مهارت جو چِٽو ثبوت آهي.

ان ايپڪ ۾ هو هڪڙي اجا بہ وڏي ڳالهہ ڪري ٿو:

”روئَس ڏسي محسوس ٿئي ٿو
هر ماڻهو ڄڻ ڪو وڻ آهي
جنهن جي اونهي پاڙ وڃي ٿي
جنهن جا ڏار آڪاس ڇُهن ٿا
جن تي ڦُل ۽ ڦَل ٿين ٿا
پرهہ پکيئڙا لات لَنون ٿا
دين ڌرم جا ڀيد ڀُلائي

ذات پات جا فرق مِٽائي
سيني کي هڪ جهڙو پائني
پانڌيئڙن کي ڇانوَ ڏين ٿا!" (9)

"روٽس" نظم جي هن بند ۾ ماڻهوءَ کي "وڻ" سان تشبيهه ڏني وئي آهي، جيڪا هڪ بنهه نئين تشبيهه آهي ۽ ڳالهه رڳو ماڻهوءَ جي 'وڻ' ٿيڻ تي پوري نٿي ٿئي، بلڪ اها اڳتي وڌي ٿي ۽ "ڌرتيءَ جي پاتالن" تائين، ان جي "اونهي پاڙ ويجي ٿي ۽ جنهن جا ڏار آڪاس ڇُهن ٿا ۽ ان "وڻ" تي ڦَل ۽ ڦُل" ٿين ٿا ۽ ان وڻ تي "پرهه پکيئڙا" "لاتيون لَنوَن" ٿا- ۽ قِصو اتي ختم نٿو ٿئي اهي "وڻ-ماڻهو" پکي پکڻ، ڦُلن ۽ ڦلن سان جنجهڻ کان پوءِ اجا به اعليٰ ڪم لاءِ پاڻ کي وقف ڪن ٿا:

"دين ڌرم جا ڀيد ڀُلائي
ذات پات جا فرق مِٽائي
پانڌيئڙن کي ڇانوَ ڏين ٿا!"

اهي وڻ سمان-ماڻهو ته ڪوبه ڀيد ڀاوُ نٿا رکن ۽ سيني پانڌين کي ڇانوَ ڏين ٿا. ان هڪڙي بند ۾ ٻوليءَ جو نج هئڻ سان گڏ ڪيئي حسناڪيون به آهن. جهڙوڪ: خيال جي خوبصورتي، فڪر جو اَڇُتو پڻ" ته انسانيت (humanism) جو اعليٰ ترين پيغام به آهي. ته آفاقيت (universalism) جو اُئيُوُ به آهي ته: 'انسان هن دنيا ۾ خير لاءِ آيو آهي.'

امن، چڱائي ۽ ڀائپيءَ جي اعليٰ مقصدن جي پورائي لاءِ آيو آهي، روٽس (Roots) هڪ ارفع و اعليٰ ايپڪ آهي. شهرِ آشوب: "شهر" وانگي هڪ شهرهءِ آفاق نظم. انهن نظمن تي ته سنڌ، سنڌ جي سيپتا ۽ بين الاقواميت جي تناظر ۾ ايم فل/پي ايچ ڊي جو مقالو لکڻ گهرجي.

ان ڏس ۾ ڊاڪٽر غلام علي الانا "ڪينجهر" ۾ ڇپيل پنهنجي طويل تحقيقي مقالي: "امداد حسيني هڪ قداور اديب ۽ قد آور شاعر" ۾ لکي ٿو:

"يقيناً! امداد جي شاعريءَ ۾ اهي مڙيئي لسانياتي خوبيون نظر اچن ٿيون، جن جو ذڪر محترمه سحر ڪيو آهي. امداد هزارن جي تعداد ۾ نوان لفظ، اصطلاح ۽ نيون ترڪيبون تخليق ڪيون آهن." (10)

اها هڪ حقيقت آهي ته:

"شاعريءَ ۾ ٻولي جي باريڪين، ان جي نزاڪتن، معنيٰ جي انيڪ خوبصورتين ۽ نفاستن کي فقط اهو ئي شاعر تخليقي سطح تي استعمال ڪري سگهندو، جنهن وٽ ٻوليءَ جو اڻميو

خزانو هوندو ۽ جو ان کي استعمال ڪرڻ جي مڪمل صلاحيت پڻ رکندو هوندو." (11)

۽ يقيناً امداد حسينيءَ کي ٻوليءَ تي وڏي دسترس حاصل آهي. هن وٽ ٻوليءَ جو اڻميو خزانو آهي. هو ٻوليءَ کي تخليقي سطح تي استعمال ڪري ٿو. ان ڏس ۾ هو هڪ Perfectionist آهي. ڊاڪٽر الانا، امداد حسينيءَ جي هڪ مصرع کي ڪوٽ (Quote) ڪري، جيڪي ڪجهه لکي ٿو اهو نه رڳو پڙهڻ جهڙو آهي، پر هنئين سان هنڊائڻ جهڙو آهي:

> "اها تنهنجي ذات، سڀ ساڻيهه سُڪاريو امداد جي فقط هن مصرع ۾ ڪم آندل صفت وياڪرڻي لفظن ۽ لفظن جي گهاڙيتن ۽ رچنائن وارين خصوصيتن تي علم صَرف جي روشنيءَ ۾ هڪ طويل مقالو لکي سگهجي ٿو ڇاڪاڻ ته امدادَ جو ذهن حسنِ بياني، ٻوليءَ جي رنگينيءَ، صنعتن جي استعمال ۽ خاص ڪري تشبيهن ۽ تجنيس جي استعمال جي لحاظ کان هڪ بي پايان بحر آهي." (12)

امداد حسينيءَ جي ٻوليءَ جون حسناڪيون ۽ سندس شاعري ۾ سمايل گهري معنويت هڪ ٻئي سان ائين سلهاڙيل آهن، جيئن اندلٺ ۾ ست رنگ! آءٌ جيڪو پني تي سندس شاعري اُتاريندي وجان ۽ ان کي ڍار سان، ترنگ سان پڙهندي وجان ته، لفظ جو لفظ سان تال ميل، ان ۾ ڳتيل ڳوڙهيون معنائون ان شاعر کي ڪنهن منتر جي رتبي تي رسائينديون.

امداد حسيني پاڻ ئي چيو آهي ۽ ڪٿي لکيو آهي ته: "مون سنڌي شاعريءَ کي ٻن هٿن جي ڏهن آڱرين کان وڌيڪ صنفون ڏنيون آهن، جن ۾ هن جا يڪتا نظم به آهن: "ڪورو پنو، لفظ نه آهن ڪيڏوٽا، نِما شام، اُماس کان پوءِ، ماحول، مون ۽ لاٽ، بغداد تهران، اولانيو جاڙيون قبرون، اي ڪراچيءَ جا نگر، حيدرآباد، ملوڪان موت مِروئان شڪار، جنگ، جوالا، جيئڻ نه مرڻ، رات ڪا برسات جي، بِلو شهيد تي سلام، تون به ڪنائين ته سهي، چهرو، موسم، نديءَ، زخم جي نظم به آهي، فرياد، اُداس نيڻن جي نانءِ، زندگي ايش- تري جيان آهي، رهبرو رهزنو ڏيئو پاڻي، ساڻيهه جو سندوم، چيئه، هوءَ، شعر، ڪيئن ڪڏهن، فنڪشن، تند ٻُري ٿي، اي سنڌ امان، سُور، ڪيتري پياري لڳين ٿي، شال، هٿ ڏريل آهي سيني تي، وراڻي، واپسي، ويساهه، مانار جيڏي، باک جي ساک" ۽ ٻيا انيڪ نظم انهن نظمن کي پڙهڻ ۽ ڪڙهڻ کان پهرين جيڪڏهن محض انهن نظمن جي عنوانن تي ئي غور ڪجي ته سنڌي ٻوليءَ جي

انيڪ اڪيلن لفظن ۾ لڪيل معنائن جا جهان ڪلندا ويندا. شاعر انهن عنوانن تحت ڪهڙين ۽ ڪيترين ئي ڪيفيتن ڪي، خيالن ۽ تصورن ۾ پنهنجي تخيل جا رنگ ڀريا آهن. نظم جي سٽن ڪي ڪيترن نرمل لفظن ۾ سَت سَريءَ ۾ پوپو آهي- اچو تہ ڪجهہ چونڊ نظمن جا ٽڪرا پڙهون:

روشنيءَ جي اُجهايو متان پياس ڪي
اڪڙين جي وِسايو متان آس ڪي
پڪ پرهہ جا پکي لاٽ لنوندا ضرور
سوجهري ڪي پليڪار چوندا ضرور
ساڪَ سان ٿو چوان باک ڦٽندي ضرور. (13)

هاڻي هتي سؤ سال پراڻي نظم توڙي بي قافيه نظمن جي وصف توڙي "بيوس" جي نظمن تي، ان جي موضوع ۽ ان جي ٻوليءَ بابت لکڻ ۽ ڳالهائڻ جي ضرورت ناهي، ڇو تہ امداد حسينيءَ پنهنجي لامحدود تجربي، اونهي تصور، انوکن خيالن ۽ تخليقي نواڻ جي آڌار تي گهڻو اڳتي نڪري چڪو آهي. وٽس تجربن جو هڪ جهان آهي. سو نئين دور جي نئين تقاضائن جي آڌار تي هن جديد شاعريءَ کي هڪ نئون رنگ ۽ آهنگ ڏنو. هن 1962ع ڌاري پنهنجي جديد نظمن کي بين الاقواميت جي رنگ ۾ رڱي ڇڏيو. 1962ع ۾ لکيل سندس نظم "الحمرا" ۽ ان کان پوءِ "حملو" "شرط" ۽ ٻيا، انيڪ نظم ان جو ڇِٽو پِٽو ثبوت آهي.

ائين ئي سٺ جي ڏهاڪي ۾ هن شاندار آزاد نظم لکيا، جن ۾ هن پنهنجي طويل ترين سٽن لکڻ جي هنر کي ڪاميابيءَ سان استعمال ڪيو. انهن نظمن ۾ نئين دور جي سختين ۽ بندشن جي ڪري شاعر وڏيڪ گهرو ٿي ويو. هن اهڃاڻن جو تُز استعمال ڪيو ۽ ڪڏهن ڪڏهن جديديت جي ان سٽاءَ جا ڇيڙا absurdity سان وڃي ٿي مليا. شخص جي اڪيلائي، انسانن تي جبر جون ڪيئي صورتون نڪري نروار ٿيون. جن کي شاعرن پنهنجي تخيل جي اُڏام، فڪري گهرائي، بيان جي انوکائيءَ سان پري ڇڏيو ۽ شاعر وڏيڪ گهرائيءَ ۾ لهي ويو. اهڙي گهرائي جنهن جو ٿاهہ جيڪو تيڪو لهي نہ سگهي. امداد حسينيءَ جي انهن آزاد نظمن ۾ هو absurdity جي اونهائيءَ ۾ لهي ٿو. اهائي شيءِ هن کي پنهنجي دور ۾ سيني کان منفرد بڻائي ٿي. امداد حسينيءَ جي ٻاهٺ، ٽيهٺ، چوهٺ ۽ پنجهٺ کان وٺي هڪ تسلسل سان لکيل نظمن، بي قافيہ نظمن ۽ آزاد نظمن سان 'پُراڻ پٽي' جو دور ختم ٿئي ٿو ۽ هڪ نئين دور جي ابتدا ٿئي ٿي. جنهن کي اسين سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب ۾ هڪ 'نئون انقلاب' چئي سگهون ٿا. نواڻ جي ان راهہ ۾ امداد حسيني سنڌي ٻوليءَ کي هڪ نئون expression ۽ نئون اظهار ڏنو.

آسمانن تي متي ڏاڍو متي ويهي رهين
هيٺ ڌرتيءَ تي ايندين ٻه ته ڪافر سڏبين
مارئي چنڊ جي هر رات جو قيدي پسندين
۽ عمر ڏينهن جو آزاديءَ سان
ننگي تلوار سان بازار ۾ گهمندا ڏسندين

دل جي سسئي پئي ڪنهن چوڪ تي ٿيندي نيلام
پنهنجي خوابن جا پنهون راهه ۾ رُلندا ڏسندين

هاڻ نوري جي نگاهن جي سُنهري ڪينجهر
لک اتر واءُ لڳي پر نه هندورو ٿيندي
۽ اسين ڄام تماچي اهو سوچيون وينا
تخت ۽ بخت کي گهوريون ٻه ته ڪنهن تان گهوريون
هاڻ ڪينجهر جي ڪنڌيءَ تي ٿا رڙن ڪنگ ئي ڪنگ
حال احوال جي اوريون ٻه ته ڪنهن سان اوريون (14)

ان ڏس ۾ سندس ڪيترن ئي شاندار آزاد نظمن جا مثال ڏيئي سگهجن ٿا. جيئن: روشنيءَ جو سفر، ٿياس، خوشبو، ڌرتيءَ تي مرد ۽ عورت جو پهريون گيت، ڪارنهن جو ٽِڪو، لطيف تنهنجو نانءُ، وَڙ-ڪُوڙ گيت ماري نه سگهندا، سنگتراش وقت ته آهي مهراڻ، رسوا جي آهيون ته ڇاهي، ڇڏي ڏي انهن کي، مون توکي ڪٿي ڏٺو آهي، اها باهه، ترياق، هي فقيرن جا هجوم، گئس چيمبر، ڄام شوري جون هوائون ۽ ٻيا گهڻا.

<u>... رُسوا جي آهيون ته ڇاهي،</u>
اوهان کي ته هٽ هٽ ۾ ڏيئي هلڻ وارا هر موڙ تي
دوست ملندا ئي رهندا!
اسين زندگيءَ جي حسين ۽ جوان شاهراهن تي تنها
جي آهيون ته ڇاهي!
اوهان جي اڳيان سربسجده رهيون عزتون زندگيءَ جون
خوشيون نيڪ ناميون!
اسين بيوفا اکڙين جا ڪُٺل هن زماني ۾ رسوا
جي آهيون ته ڇاهي!

اوهان جي گلابي بَدن جي وڳي جا سوين روپ آهن
سوين رنگ آهن!
اسان جي متي ۾ مِتي آهه ڪپڙا بہ ڦاٽل ۽ ميرا
جي آهن تہ ڇاهي!
... رسوا جي آهيون تہ ڇاهي! (15)

روشنيءَ جو سفر

وري پاڳل هوائون بند دروازن کي کوليندي يون
زبردستيءَ سان ڪمري ۾ گهڙي آيون
ڪيلنڊر پنهنجي تاريخن ۾ گم مُنهن پر پيو آهي
۽ شيلف ۾ اداس ۽ پاڻ ۾ گم سمر ڪتاب آزاد آهن
باغ ۾ اڄ رنگ ۽ خوشبو جو وصل آهي.
وري ڪو دل جي پرسان گذريو وارن ۾ نرمل آڱرين جي جوت جرڪائي
وري سورج تو آئيني ۾ شرمائي
وري فٽ پاٿ جي شوڪيسن جا
رانديڪا سپ جاڳي پيا آهن
وري اونداهہ انهن غارن ڏي واپس ٿي وئي آهي
جتي بس ننڊ آهي، ننڊ جيڪا موت وانگر
زندگانيءَ جي پهاج آهي! (16)

”جديديت“ هڪ ”بين الاقوامي تحريڪ“ هئي، جنهن کي پنهنجا مکيہ تصور ۽ پنهنجا فارم ۽ پنهنجا قدر (Values) هئا. (اسان جو مسئلو اهو آهي تہ اسان جديد کي محض ”اڄ“ جي معنيٰ ۾ کڻون ٿا.) پر جديديت جي Values ۾ اهو بہ آهي تہ ”Artist is futurist“ ان حساب سان امداد حسيني اهو شاعر آهي، جيڪو Futurist آهي. هو محض ”اڄ جي ڳالهہ اڄ جي پيرائي ۾ نٿو ڪري“ هو اڄ جي ڳالهہ ايندڙ وقت لاءِ پڻ ڪري ٿو. ان ريت سندس تصورات ”سڀاڻ“ جو احاطو ڪن ٿا. امداد حسينيءَ وٽ تجربيت جون انيڪ صورتون هڪيون آهن. تجربيت جو جمالياتي پهلو پڻ ’جديديت‘ آهي. جديديت جو تڪڙو وڌندڙ شعوريت جو پهلو پڻ جديديت آهي. ائين ئي نج شهري دنيا جي تصور کي امداد حسينيءَ جهڙي شاعر گهرائيءَ ۽ شدت سان پنهنجي شاعريءَ ۾ پيش ڪيو آهي.

امداد حسينيءَ جي مختصر نظم لکڻ جي مهارت مثالي آهي. مختصر نظم ۾ موضوع جي اهميت سان گڏ، تُز لفظ، درست وقت جي اهميت تمام گهڻي آهي. شاعر

ٿورن لفظن ۾ گهڻي ۽ وڏي ڳالهه ڪرڻ جي صلاحيت رکندو هجي. جا امداد حسينيءَ جي خاصيت هئي، هن وٽ اهم ترين مختصر نظمن جو هڪ خزانو آهي، سندس شاعريءَ ۾. مثال طور سندس نظم ”نئين لولي“:

”منهنجا ٻچڙا جُڳ جُڳ جيءُ
کير جي عيوض ڳوڙها پيءُ
ماني بدلي گولي کاءُ
تو تان صدقي تنهنجي ماءُ! (17)

يا سندس نظم ”رج“

”ڏَپ مُهري ويا نِرڙ تي
اکين منجهه ٿوهر ڦُٽا
رڳي رج ئي رج ڪوري پني تي! (18)

يا ”پڇاڻي“
منهنجا رستا
رُلي
پٽڪي
ٿَڪِي
ٽٽِي
تنهنجي در تاءِ اچي
ڇيهه ٿي ويا! (19)

يا وري هيءُ مختصر نظم، جنهن جي لکڻ لاءِ گهڻو ڪرڻ جي ۽ وڏي نعريبازيءَ ڪرڻ جي شاعر کي ضرورت ئي نه پئي! هن ٿورن لفظن ۾ هڪ وڏي ۽ گهري ڳالهه ڪري ڇڏي، اِئين شاعر جي سوچ جو سفر جتي پورو ٿئي ٿو اُتان کان پڙهندڙ/ٻڌندڙ جي سوچ جو سفر شروع ٿئي ٿو:

مون ۾ لاٽ
ڪاتي رات سڙي سڙي
اونداهيءَ سان لڙي لڙي
مون ۾ مور
ٿوري ماٺ رڙي رڙي
سناٽي سان لڙي لڙي! (20)

يا سندس ست جي ڏهاڪي جو ”روح رهاڻ“ ۾ ڇپيل هيءُ مشهور نظم جيڪو وچي 2000ع جي پڪي پيوءِ ”هوا جي سامهون“ ۾ شايع ٿيو:

پنڌي

هيءُ جستي وٺو ڦري توڪان
آرزوءَ جا نوان گُلاب ڏئي
جي ڪڏهن ڪونہ ٿي سگهن پورا
تنهنجي اکڙين کي اهڙا خواب ڏئي
دل چئي ٿي تہ ماٺ ماٺ ڪري
تنهنجي هٿ ۾ تلها ڪتاب ڏئي
توکي ڪاليج موڪلي ڇڏيان.

تنهنجي آڏو

تنهنجي آڏو ڪڏهن ڪُڇي سگهندي!
ڇا ڪڏهن دل زبان ٿي سگهندي؟
ڪانہ ٿيندي تہ ڪيئن جي سگهندي! (21)

يا هوءَ چي ٿي

هوءَ چي ٿي تہ ٿا چون ماڻهو
”آءُ هن تي مرڻ لڳو آهيان“
آءُ مُرڪي چوانس ٿو: ”پياري:
سچ پڇين ڪُوڙ ٿا بڪن ماڻهو
آءُ توتي مرڻ لڳو ناهيان
آءُ توتي جيڻ لڳو آهيان!) (22)

غزل نيڻ

رئڻ سان سجل نيڻ ٿي ويا سندءِ
ڪجل ئي ڪجل نيڻ ٿي ويا سندءِ
ڪلڻ سان ڪنول نيڻ ٿي ويا سندءِ
غزل ئي غزل نيڻ ٿي ويا سندءِ (23)

ان هيٺ ڏنل نظم ”ويساھ“ ۾ نعريبازيءَ جي ڪيتري گنجائش هئي ۽ ڪيڏي لفاظيءَ سان ڀرپور ميل ڪن سِٽن لکڻ جو وجھ هو پر امداد حسيني محض ارڙهن لفظن سان، ڇهن سِٽن ۾ ايڏو وڏو ۽ گهرو نظم لکي ڇڏيو آهي:

ويساھ

رُکي سُکي ڪائي
سمهي رهو هاٺي
سپاڻ جو لولو
ليار لامن تي
ٽنگيو پيو هوندو! (24)

ان نظم ۾ امداد حسينيءَ جي لفظيات ۽ تصورات ان ۾ موجود سنڌ ۽ ان ۾ ڳوهيل سنڌيت جي احساس ڪي انيڪ لفظن ۾ اُڪيلي سگهجي ٿو پر آءٌ اوهان جو ڌيان ”رکي سُکي“ ڏانهن ڇڪائيندس- جيڪو اسان جي سنڌي ماڻهو جي اٺهوند ۽ ٻُک ڪي اظهاري ٿو- ان لاءِ گهڻي لکڻ جي شايد ضرورت بہ ناهي. ان ريت ”سپاڻ ڏسنداسين!“ نج سنڌي ويساھ جو احساس آهي ۽ ان ڪان پوءِ ”سج جو لولو“، اسين ان کي هڪ نئين ۽ خوبصورت تشبيھ چئي پنهنجي دل ڪي دلاسو ڏيون يا اسان جي بيوس ۽ بي پهچ، مسڪين ۽ لاچار ماڻهوءَ جي ٻُک جي آخري حد چئي، پنهنجي اکين ۾ ان نميءَ کي محسوس ڪريون!

”ليار لامن“، سنڌ جي فطري سونهن کي پسي ٿو. ”ليار“ سادو ۽ سستو سنڌي ميوو آهي، جيڪو بنا ڪنهن ڪوشش جي پاڻ ڄاڻ صحرائن ۾ ۽ ميدانن ۾ ڦٽي پوندو آهي ۽ سنڌ جي سونهن بہ آهي- تہ سنڌين جي قُوت بہ آهي، ان سان اسان جي اکين آڏو سنڌ جي ٻهراڙيءَ جو منظر ڇتو ٿي وڃي ٿو. اهوئي شاعر جو ڪمال آهي تہ هو بنھ ٿورڙن لفظن ۾ سنڌ جي ٻک ۽ هتي جي ماڻهو جي وڏي ۾ وڏي صفت ”ويساھ“ کي ڪيڏي نہ سچيتائيءَ سان چٽي ٿو.

اهڙين ئي ڪيفيتن جو هڪ ٻيو ان ڪان بہ وڌيڪ ڀيڙيندڙ نظم آهي:

جيئن پوءِ ٽيئن

اُڃ ۾ سُڙد، ڇَپَ ڪاراٽيل
نِڏٽڪ ۽ نِست ۽ هڙٻاٽيل
آھ لاڪاس ڪا رُکي نہ سُکي
سنڌڙيءَ وانگيان وجي ٽيندي
جندڙي جيئن پوءِ ٽيئن ڏکي! (25)

۾ بنھ ان ريت ٽي سَٽ جي ڏھاڪي ۾ ”روح رھاڻ“ ۾ ڇپيل سندس ھڪ ننڍڙو، پر گھڻو اھم ۽ مشھور نظم، جيڪو 2012ع ۾ ”ڪرٽي جھڙو پل“ جي پڪي پيو (ڇو تہ ”امداد آھ رول“ ڪي جھڙيءَ ريت روليو ويو، گم ڪيو ويو پورو اسڪرپٽ- منھنجي لکيل مھاڳ سوڌو!) پوءِ اھي گم ڪيل شيون ھوريان ھوريان ظاھر ٿينديون ويون ۽ ڇپجنديون ويون. سو اھو ”بنان عنوان“ نظم پڙھو:

صدين کان پوءِ
اسيمبليءَ ۾
پوتار بہ آخر ڳالھايو
پھريون ڀيرو
ھڪ ڪدڙي کي پُٽ ڄائو
سورج اولھ کان اُڀريو
آڏيءَ آڏيءَ پيچ پني
مادي ڪُڪُڙ ٻانگ ڏني! (26)

امداد حسينيءَ وٽ اھڙن پرفيڪٽ، ٽُڙ شاندار مختصر نظمن جو ھڪ خزانو آھي، جنھن تي الڳ سان تحقيق وقت جي اھم ضرورت آھي.

امداد حسيني اونھي ۾ اوھري جيڪي وسيع، گھرا، لامحدود اننت اونھا ۽ طويل نظم ۽ شھرهءِ آفاق ايپڪ لکيا آھن، جن ۾ حملو ڏرتي توتي دانھيندي، طلوع، ماحول، روشنيءَ جو سفر، فرياد، سنگسار، جاڙيون قبرون، اوڦتو پُرشور سناٽو جنگ، جام شوري جون ھوائون، لطيف تنھنجو نانءُ، شال، قيدي، واپسي ۽ سندس طويل ايپڪ نظم جھڙوڪ ”شھر“، ”اپيل“، ”روٿس“، ”قاتل“، اھي نظم سنڌ جي تاريخ جي ظلم، جبر جي داستانن کي تاريخي سچائي سميت پنھنجي تخليقيت جي پيڙا تمڪ انداز سان معنويت جي تيز تکي سِراڻ تي چاڙھي اندر چيريندڙ انداز سان بيان ڪيا ويا آھن ۽ ”نھايت ناھ ڪا“ جي منزل تي وڃي رسيا آھن.

”اونھي ۾ اُوھري، جَڏھ جي وٽا،
سانداري سَمُونڊَ جي، نھوڙي نٽا،
وَڃِي تِتِ پِئا، جت نھايت ناھ ڪا. (27)

امداد حسينيءَ جو ايپڪ ”شھر“ سنڌ جي سونھري اتھاس جو آئينو آھي.

اُو ديس پوپٽن جو پنيورين جو ديس آ
سھ روپ رنگ رنگ جي پورين جو ديس آ

اهڙو ئي ديس رُوءِ زمين تي اگر هيو
اتهاس جي پنن تي اهو سنڌ ئي سڏبو

جو ٿُوريئي، ڪپهہ ۽ اناجن جي ديس هو
نيتي نيات، رسم رواجن جو ديس هو
اتهاس ۾ سو سون ۽ چانديءَ جو ديس هو
گهوڙن، رٿن ۽ کير ۽ ماکيءَ جو ديس هو
اجرا جي کير کان تنين ماڻهن جو ديس هو
جو ماکيان مِٺا تنين ماڻهن جو ديس هو
(هاڻي اهو ئي ديس ڪُماڻهن جو ديس هو!) (28)

هي شهر امن خير چڱائيءَ جو شهر هو
هي شهر سونهن سک سچائيءَ جو شهر هو
ماڻهو ڀلا هئا تہ ڀلائيءَ جو شهر هو!

۽ ان کان پوءِ تصوير جو ٻيو بنهہ ٻيڙا اتمڪ رُخ ڏسو:

هن شهر مان اڏامي ڪبوتر هليا ويا
جيڪي رهي پيا اهي سوگها جهليا ويا
۽ جيئري ئي ڪنپ پٽي کل ڪليا ويا
سنگين ۾ ڦسي سي اُلن تي چڙيا ويا
۽ اڌ ڪچا ۽ اڌ پڪا ڪُرتيا ويا
۽ ڪنپ توپلن ۾ پليتن سجائيا

پوءِ مروءِ جي جي وار ۾ مڪروهہ مُرڪ سان
ڪچڙيون هڏيون ٻچيون تہ ڳچيءَ جو ڪيائون هار

مشهور جن کان شهر هو پرڏيهہ ڏيهہ ۾
هٻڪار هاڻيون سي هوائون ڪٿي رُڪيون
جن جي ٻڌڻ سان سيني ۾ ڌڙڪي پئي ٿي دل
رُٻيون سُريليون سي صدائون ڪٿي رُڪيون

هي منهنجو شهر آهي يا دشمن شهر آ (29)

انهن مڙني شهره آفاق Universal نظمن تي سنجيده تحقيق جي اشد ضرورت آهي- ۽ يقين اٿم تہ سنڌ ۾ اهڙا ذهين نوجوان ضرور هوندا يا پيدا ٿيندا، جيڪي انهيءَ پيار جي پورهيي جو قدر ڪندا ۽ انهن تي اعليٰ تحقيق وسيلي انهن جي اهميت ۽ افاديت کي ظاهر ڪندا.

امداد حسيني پنهنجي خيال ۽ فڪر ۾ ماڊرن آهي ۽ هن ماڊرنٽي فيشن طور اختيار نہ ڪئي آهي. هن پنهنجي ٻوليءَ سان محبت جو اظهار انيڪ انداز ۽ ڀِن ڀِن رنگن ۾ ڪيو آهي. هن نين صنفن کي بہ ساڳئي پيار ۽ پاٻوهہ سان اپنايو آهي، جيئن هن بيت، وائي، ڪافي ۽ گيت، گاج ۽ سهرن کي پنهنجو ڪيو آهي. امداد حسينيءَ جاپاني صنف "هائيڪو" کي نج سنڌي نالو "ٽيڙو" ڏنو جيڪو مروج ٿيو ۽ پسند ڪيو ويو. هن "ترائيل ۽ ٽيڙو" کي نج سنڌي فطرت جو شاهڪار بڻائي ڇڏيو. سندس "ٽيڙو" 1973ع ۾ "سوجهري" جي سونهن بڻيا:

"اڱڻ اُداس اڪيلي نِم
اکين ۾ لهي آئي-
ٽيڙو جي ٽِم ٽِم! (30)

چِمڪيو پئي چوڏينهن جو چنڊُ
ڪنجهي جي وَٽي ۾ ڏنئي
مُرڪي کير ملائي کنڊُ! (31)

اوندهہ جو وِهہ ڪنهن پيتو
ٽِمڪندو ٽي ويو،
ڪُڙ ڪُٻيتو! (32)

ڪيڏو مون سان پيار؟
ٻانهن جي پکيڙ
انبر جو ڦهلاءُ! (33)

رکي وينءَ مون لاءِ،
نيري نيري شام جو
ڪولهڻ رنگ جي چاءِ! (34)

پرهہ پکيئڙن پَکَ پَکيڙيا،
گُرگالن پئي گيت چيا،
وَل وَل ڏُود ڦلا پئي ٽڙيا! (35)

لفظ زبرون زيرُون
پني تي پکڙي چڙيم،
ست رنگا پيرون! (36)

۽ هي لک لاکيٽو "تيڙو":
امداد چُپُ آهي
تہ انهيءَ جي معنيٰ
تون سچو آهين_ناهي! (37)

ان ريت هن ترائيل جي صنف کي ڇُهيو تہ نج پچ پنهنجي رنگ ۾ رڱي ڇڏيو، جنهن کي اسين Imdadism بہ چئي سگهون ٿا. سو ان رنگ کي هن ترائيل ۾ ڏسو:

"وري ملون نہ ملون، زندگي رهي نہ رهي
چپن کي ٿورڙو ويجهو ڪري ڏسي تہ وٺون
اکين ۾ پوءِ اها روشني رهي نہ رهي

الاءِ ڪهڙي خبر دوستي رهي نہ رهي
کلي ملي تہ وٺون، جي پري ڏسي تہ وٺون
وري ملون نہ ملون زندگي رهي نہ رهي
چپن کي ٿورڙو ويجهو ڪري ڏسي تہ وٺون." (38)

امداد حسينيءَ جو هي ترائيل فطرت جو حسين شاهڪار آهي. ان ۾ ٻولي، خيال، فڪر، فن ۽ تصور جي حسن ان کي باڪمال نج سنڌي ترائيل جو روپ عطا ڪيو آهي.

اها اسان جي اولين ذميواري آهي تہ اسان پنهنجن اهڙن باڪمال شاعرن، جن سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب لاءِ پنهنجو نور نچوڻو، جن پنهنجي زندگيءَ جا اَملھ سال پنهنجي شعر و سخن سان سينگاريا آهن ۽ بنا ڪنهن لوڀ ۽ لالچ جي لکيو آهي ۽ دل سان لکيو آهي، جو تہ انهن بس اهوئي سکيو آهي!

ان ڪري اهو اسان جو فرض آهي تہ اسين پنهنجي روايتي "ناڪاريت" جي دائري مان نڪرون ۽ وڏ ۾ وڏ حسينيءَ جهڙن شاعرن جي ڪيل ڪارنامن کي واکاڻيون

۽ ان تي لکون. ڇو تہ اها محض انهن جي ساراهہ ۽ وڏائي ناهي، اها اسان جي ادب ۽ شاعريءَ جي ساراهہ ۽ وڏائي آهي.

وٽس شاندار غزلن جو هڪ اڻميو خزانو آهي. سندس غزل جا موضوع، خيال، ٻولي، بحر وزن، ڇند ۽ ان ۾ سندس ڪيل تجربن تي هڪ ضخيم تحقيقي مقالي-پي ايڇ ڊي جي سطح جي مقالي لکڻ جي ضرورت آهي. سندس سٺ جي ڏهاڪي کان لکيل مقبول ترين غزلن کان وٺي اڄ جي خوبصورت غزلن تائين: ’عيد جو چنڊ تہ ناهيان جو نهارين مون کي‘، ’اسان روئي روئي ڪلايو ٿي جن کي‘، ’موتي ائين نہ رول‘، ’اهو پيار ئي ڪهڙو‘، ’اي ڳوناٽا اهو ئي شهر آهي‘، ’اُجرا اُجرا ٻار‘، ’پٿر تي شيشو اڇلايو‘، ’تون نہ ڳالهائين تہ ڇا ڳالهائجي‘، ’سنڌوءَ تي لامارا آهن‘، ’اکڙيون ڳڙکين جان‘، ’شهر: زهر لهجا سُور ڪجهہ سوايو آ!‘، ’لڙڪ کي لفظ ڪرڻ‘، ’سنڌڙي سُر سنگيت سُڳنڌ‘، ’تنهنجو هجڻ‘، ’شاعري ٿيندي رهي‘، ’دين دنيا نہ ملي‘، ’ڪرٽي جهڙو پل‘.

هونئن تہ ساري جندڙي، مايا ڇايا ڇَلُ،
اَجهل آمُل مهارڻ جو امرت ڌارا جَلُ

لُڙڪ هجي تہ رکي ڇڏيان تِشو پيپر منجهہ
مُٺ ۾ ڪئن پڪڙي سگهان، ڪرٽي جهڙو پل. (39)

۽ اڃا بہ سوين سهڻا غزل آهن، جن جي ٻولي، فني خوبين، تشبيهن، استعارن، غزلن جي فن ۾ انهن جي يڪتائيت تي لکڻو آهي. ان ريت امداد حسينيءَ بي قافيا دوها، سورٺا، وايون، بيت، ڪافيون، گيت، ڳاچ ۽ سهرا بہ لکيا آهن، جيڪي سندس شاعريءَ جي نغمگي، لئي، رس ۽ ميناج جو مثال آهن.

عام طرح امداد حسينيءَ بابت هڪ نِج شهري شخص ۽ شاعر جو تصور عام آهي. پر هن جون جڙون پنهنجي مٽيءَ سان جُڙيل آهن، جنهن کي شهر جي ”ڪوڙاڻ ۽ ڪُوڙ“ شاعري جي صورت هڪ انوکو موضوع ڏنو ۽ ائين ”شهر“ هن جي شاعري ۾ هڪ ”ڪُوڙ دوکي ۽ فراڊ“ جو استعارو بڻجي اُڀريو. هن شهر جي ان ڪوڙي، مصنوعي ۽ فريبي تصور کي پنهنجي شاعري ۾ ڇتائيءَ سان ڇنيو.

هو شهر جو رُوپ-ڪروپ ڇٽيندي مابعد جديديت جي رنگ ۾ رڱجي ٿو جنهن ۾ هر چهري تي نقاب پاتل آهي ۽ شاعر جو ڪم انهن نقابن کي روڙي لاهڻ آهي- ۽ پنهنجا ڳاتل اڻ ڳاتل گيت ڳائڻا آهنس:

شهر: زهر لهجا، نقاب هر چهري تي پاتل،
ڳوٺ: گهٽيون واقف، ماڻهو ڇاتل ڏيک سُڃاتل
اُتي ڪاڏل ڪپڙي وانگر، ٽُن ٽُن سپ ٽَن
پڳل آنهري من، ٽُڪرا چهرا ڇاتل اڻڇاتل
آءُ نہ پٽ ڏٺي، نہ ڪپل وستو جو شهزادو
ڪنور رشتن جون زنجيرون، پيرن ۾ پاتل
ڪليل گهٽيءَ ۾، بند درين دروازن آڏو
ڦُٽل چپن تي ڳيت اُهيئي ڳاتل اڻ ڇاتل
مانيءَ پور ۾ ڪپڙي ٽُڪرو ناهي سپ جيون
جيون ڳل ڳرهاٽيون، جيون ڳوڙها ڳل لاتل. (40)

امداد حسيني غزل جو لهجو ئي بدلائي ڇڏيو. سنڌس ٻولي، تشبيهون، استعارا، تلميحون، بحر وزن، ڇند ۾ سنڌس ڪيل تجربا ۽ سنڌ جي رڱ ۾ رڱيل سنڌس غزل تفصيلي تحقيق جا گهرجائو آهن.

هاڻي پڇاڙيءَ ۾ آءُ امداد حسينيءَ جي روح جي گهراين تائين رڱيل ان ڳوناڻي نينگر جي ڳالهہ ڪندس، جنهن پنهنجي هونگڙين ڏينڻ جي عمر ۾ رس ڀرين ڪافين جون سُريليون تانون ٻڌيون هيون. لطيف سائينءَ جي ڏوهيڙن جي آواز سنڌس من جي اونهاين ۾ سُريلي سنڌي ٻوليءَ جو جادو جاڳايو هو. تڏهن تہ هن جڏهن بہ وائي ۽ ڪافي ۽ بيت لکيا تہ ڳٽن پريا لکيا. هو پاڻ چوندو هو تہ: ”بيت منهنجي پسنديده صنف آهي، پر ساڳئي وقت بيت هڪ ڏکي صنف آهي“ ۽ ڪنن جي پاپڙين ڪي ڇُهي چوندو هو: ”شاهہ لطيف جهڙي عظيم شاعر جي پرسان رهي، بنهہ مختلف ۽ يڪتا بيت لکڻ سچ آڏو ڏيئو ٻارڻو آهي.“

امداد حسينيءَ جي، منفرد ٻولي ۽ لهجي جو اسين ذڪر ڪريون ۽ سنڌس وائُن (توڙي ڪافين) ۽ بيتن ڪي بنا ڇهڻ جي گذري وڃون، اهو ڪيئن ممڪن آهي؟! هن انهن شُڌ سنڌي صنفن ڪي پڻ پوري شرڌا سان لکيو آهي ۽ انهن ڪي بنهہ انفراديت عطا ڪئي آهي ۽ انهن صنفن ۾ شاهہ لطيف جهڙي عظيم شاعر جي پرسان رهي، بلڪل مختلف ۽ منفرد انداز تڪلم ڏيڻ جو ڪارنامو بہ اسان جي گھُونتي شاعر امداد حسيني ادا ڪيو آهي. امداد حسينيءَ شاعريءَ ۾ مروج سمورين سُريلين صنفن ۾ لئي، نغمگي، ٻوليءَ جي جڙاءَ خيال جي حسن ۽ فڪر جي گهرائيءَ ڪي ساڻ ڪٺي هلي ٿو. وٽس سموريون حسناڪيون هڪ ئي وقت ۽ گهٽ ٿين ٿيون. ٻولي هن جي گولي آهي. ٻوليءَ

جا لفظ جهڙوڪر هن آڏو هٽ ٻڏيو بيٺا هوندا آهن ته اسان کي استعمال ڪرڻ ۾ ائين هو سٽن ۾ بامعنيٰ تز خيالن ۾ خوابن سان برميچيندڙ لفظ لاشعوري طور تي استعمال ڪندو ويندو آهي. هو ڪڏهن به ڪوبه لفظ اجايو بي مطلب، بي مقصد استعمال نه ڪندو آهي. هونءَ ته سموري شاعريءَ لاءِ اهو ضروري آهي، پر خاص ڪري وائي ۾ بيت ۾ ڪو اَجوڳو لفظ استعمال ڪرڻ ڪار نه آهي. سيني پارين سهڻو بيت لکڻ، وائي لکڻ يا گيت يا ڪافي جهونگاري لکڻ، مکڻ جهڙي سِٽ سِڪٽي آهي.

هونئن ته سندس ڪيترين ئي وايون آهن، جيڪي پنهنجي خيال (Thought) ۾ ماڊرن پڻ آهن. ”ڪرٽي جهڙو پل“ جي پهرين ئي وائي مارئيءَ واتان چوايل آهي:

ڪوٽ، ڪڙا زنجيريون، ايندي‌س بند ڀڃي
پانڌي چئج وڃي،
آءُ اوهان جي آهيان!
مارُن ڪارڻ مون سِسِي، سُوريءَ ڏانهن سجي
پانڌي چئج وڃي،
آءُ اوهان جي آهيان! (41)

ان ئي مجموعي جي ٻي وائي ”تارُونءَ ۾ تلوارون“

”درد ته دل جو دارون، وو ميان،
ڪوهه ڪريندي‌س ڪارُون!
چِت ۾ چاقوءَ جا چُڀڪا، تارونءَ ۾ تلوارون،
وو ميان، ڪوهه ڪريندي‌س ڪارون!
وجود ويٽڙو واسجي، ورهه ڪيون وٽڪارون
بيراڳين جون بَرَ ۾، برهه لڳيون بازارون
سچن موتين جون لَڙيون، هي جي لُڙڪنُ لارون
جيڪا سا مون ڏي مڙئي، ماروءَ تي نه ميارون.
وو ميان، ڪوهه... (42)

هڪ سيني وصفين سهٽي وائي آهي، جنهن ۾ ٻولي، خيال، فڪر، سُر تال ۾ لئي جي حسين آميزش آهي. مون پنهنجي مقالي جي طوالت کي نظر ۾ رکندي، لفظن کي اندر لائين ڪرڻ تي اڪتفا ڪئي آهي، نه ته جيڪر هن هڪڙي وائيءَ جي فني ۽ ٻوليءَ جي خوبين تي هڪ پورو مقالو لکي سگهجي ٿو. ان جون ايترين ئي مصرعون پڻ مون هتي نه ڏنيون آهن ۽ انهن کي ڪنهن ٻئي گُني لکندڙ لاءِ ڇڏي ڏنو آهي.

امداد حسينيءَ جي هيئين وائي منهنجي پسنديده واين مان هڪ آهي، جيڪا پاڻ اسي (80) جي ڏهاڪي ۾ لکي هئي، پر اها 2012ع ۾ سندس مجموعي ”ڪرڻي جهڙو پل“ ۾ ڇپي هئي. ان وائيءَ جي نيٺ ٻولي، ان ۾ پوتل گهريون معنائون ۽ ان سان گڏوگڏ ان وائيءَ جي لئي ۽ نغمگي اسان جي اشانت من کي شانت ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي:

”جيري جَرَ جراتَ، ٻهران آءُ اُجهاٽل!
اندر جهڙو ڪُورو ڪامي، مٿان وسي ٿي ماتْ!
ٻهران آءُ اُجهاٽل!
منهنجي من ۾ مَڇ مچن ٿا، ڇٽي وٽن مان ڇاتْ
ٻهران آءُ اُجهاٽل!
سپنا سانوڻ جي سنڌُوءَ جا، ڪُن ڪن ۾ ڪڙڪاتْ
ٻهران آءُ اُجهاٽل!
سوچن جي سنگين ڇپي تي، لڇي لوچ جي لاتْ،
ٻهران آءُ اُجهاٽل!
پِڙُ ڪري ڪو هٽي ويو آ، لوٽي پير لپاتْ،
ٻهران آءُ اُجهاٽل! (43)

هن وائيءَ ۾ جيڪي لفظن جا موتي جَڙيل آهن. اهي محض بي معنويت جو پيدا ڪار ناهن. ان جي لفظ لفظ جي جُڙڻ سان نهيل سِٽن جي سنگهر ۾ تخيل، تصور، خيال ۽ فڪر جي گهرائي معنائن جي پيدا ڪار سان پريل آهي. شاعر جي من ۾ ڪورو ٿو ڪامي ۽ مٿان وسي ٿي ماتْ!. شاعر جي من ۾ مڇ مچن ٿا ۽ وٽن مان ڇٽي ٿي ڇاتْ! انهن سِٽن ۾ تجنيس حرفيءَ جو پڻ ڪمال ڏسو جيڪا سِٽ کي وڌيڪ پُراثر ٿي ڪري. ان ۾ شاعر ٻاهه ۽ پاڻي، گرماڻ ۽ ٿڌاڻ جي Paradox وسيلي پنهنجي ڳالهه کي گهرائي عطا ڪري ٿو. سون تي سهاڳو ان جي وراڻي آهي: ”ٻهران آءُ اجهاٽل!“ وائيءَ جي اها وراڻي وائيءَ جي هر نئين مصرع سان پوريءَ ريت نهڪي ٿي اچي. ان جي معنيٰ ۽ مفهوم کي هڪ منطق (logic) ٿي ڏئي. هن وائيءَ جي اها وراڻي زندگيءَ جي تضادن کي وڌيڪ اُڀاري ٿي. خود ان وراڻيءَ ۾ لفظ ”ٻهران“ جيڪو اصل لفظ ”ٻاهران“ جو نيٺ لاڙي-عوامي لهجي جو لفظ آهي- ۽ جيڪو ان سٽ جي سونهن کي سوايو ٿو ڪري. ان وائيءَ جي اڳين سِٽ کي پڙهنداسين ڄاڻنداسين تہ شاعر سُڪي نوٽ تي ويل ’سنڌوءَ‘ کي ڏسي اُن ڪناتار وهندڙ ’سنڌوءَ‘ جا سُپنا ٿو ڏسي. اُها ’سنڌو‘ جنهن جون ڇوليون آڪاس ڇهنديون هيون ۽ جنهن جي ڪُن ڪُن ۾ ڪڙڪات هوندا هئا. ان پوري سِٽ

۾ ”سين“ اکر/آواز جي تجنيس ان کي هڪ سُندر منتر ۾ بدلائي ٿي ڇڏي ۽ ٻئي چرڻ ۾ ٿي ٻيرا ”ڪ“ جي تجنيس: ان ”ڪُن ڪُن ۾ ڪڙڪاٽ“ کي وڌيڪ شدت عطا ڪري ٿي:

”سُپنا سانوڻ جي سنڌوءَ جا، ڪُن ڪُن ۾ ڪڙڪاٽ!“

۽ سنڌوءَ جي شان ۾ لکيل اشلوڪ منتر بڻجي ٿا وڃن، خود ان هڪڙي سِٽ ۾ شاعر پنهنجي ”ڏسڻ ۽ ٻڌڻ“ جي حواسن جو جنهن قابليت سان استعمال ڪيو آهي، سو ساراهه جوڳو آهي.

شاعر سوچي ٿو، تڏهن ئي شاعريءَ جو نزول ٿئي ٿو. شاعريءَ جو نزول ائين ئي نٿو ٿئي. شاعر پهرن جا پهر، ڏينهن جا ڏينهن، راتين جون راتيون انهن سٽن کي پنهنجي سوچ ۾ سرجي ٿو سنواري ٿو. ڪڏهن ڪڏهن ته هڪ اڪيلي سٽ تي نظم ٿيڻ لاءِ شاعر کي سالن جا سال به لڳندا آهن. بلڪ شاعريءَ جي ٻوليءَ ۾ صديون...

”مون وٽ هڪڙي سِٽ لکي پئي آهي صدين کان
تنها آهيان، ملين ته جيڪر دوهو بڻجان مان!“

امداد حسينيءَ جي شاعريءَ جي ڊائريءَ ۾ ڪيتريون ئي اڪيليون ۽ اڻپوريون سِٽون لکيل هونديون آهن. اهي سِٽون شاعر جي دماغ ۾ هُرنديون رهنديون آهن ۽ هر ٻيري نئين سال جي ڊائريءَ تي لکجي وينديون آهن. اهي سِٽون شاعر جي سوچ کي هڪ لوچ ۾ تبديل ڪنديون آهن ۽ ڪڏهن ڪڏهن سنگين بڻجي چڀنديون آهن:

”سوچن جي سنگينَ چُڀي ٿي، لُڇي لوچ جي لاٽ،
ٻهران آءٌ اُجهاڻل!“

شاعر جن حالتن ۾ رهي ٿو، جنهن درد مان گذري ٿو، ان کي سمجهائڻ ۽ محسوس ڪرائڻ لاءِ هو ’سنگينَ چڀڻ‘ کي استعارو بڻائي ٿو ته: ’سوچ جي سنگين‘ شاعر جي تصور کي ڪيڏي درد ۽ پيڙ مان گذاري ٿي. تڏهن ئي سندس ”سوچ لوچ جي لاٽ“ اُجاگر ٿئي ٿي، ڇو ته هڪ شاعر کان وڌ ٻيو ڪير اهو ڄاڻي سگهي ٿو ته:

”لُڙڪ کي لفظ ڪرڻ ايترو سولو ناهي
باهه جو سمنڊ ترڻ ايترو سولو ناهي
چوٽ کان شمع جيان روز سڄي رات ٻرڻ
۽ لڳاتار ڳرڻ، ايترو سولو ناهي! (44)

شاعريءَ ۾ صرف شاعر جي ٻولي نہ، پر ان جي Tone ۾ لهجي جي بہ اهميت آهي. شاعر پنهنجي موضوع ۾ ان جي ٿيم (Theme) کي کهڙيءَ ريت، کهڙي اعليٰ تصوريت سان استعمال ڪيو آهي. پڙهندڙ کي شاعر جي ڪيفيتن تائين پهچڻ لاءِ خود پنهنجي ذاتي ڪيفيت کي پڻ محسوس ڪرڻو پوندو ۾ ان لاءِ شاعريءَ کي گهڻي ڌيان ۾ گيان سان پڙهڻو پئي ٿو. مٿي ڏنل وائيءَ ۾ ٻارنهن مصراعون آهن ۾ انهن ٻارنهن مصراعن ۾ ٻارنهن بيحد خوبصورت ۾ نج سنڌي لفظن تي آڌارڪ "قافيہ" آهن- جيڪي خود بہ امداد حسينيءَ جي ٻوليءَ جي وسعت کي اظهارين ٿا. پنهنجي هن مقالي ۾ ان وائيءَ کي خاص طور سان کڻڻ جو مقصد بہ ان جا نرالا Unique قافيہ آهن، جن جو وچور هيٺ ڏيان ٿو:

ماٽ
ڇاٽ
ڪڙڪاٽ
لاٽ
لپاٽ
ڪٻاٽ
اُساٽ
واٽ
ٻاٽ
ڪرڙاٽ
وراٽ

اهي سڀئي سنڌي ٻوليءَ جا ٺيٺ ۾ نج لفظ آهن، جيڪي معنوي احساس ۾ تصور رکن ٿا. ان وائيءَ جي اهميت اها بہ آهي تہ هڪ سنڌي شاعر پنهنجي سنڌي شاعريءَ ۾ انهن کي موتين وانگي جَڙيو آهي. سو بہ ستارن سمان قافين جي صورت ۾- ان ڏس ۾ هڪ انگريزي نقاد X.J.Kennedy چٽائيءَ سان چئي ٿو تہ ڪڏهن ڪڏهن خيال ايڏو موهيندڙ نہ هوندو آهي، جيستائين ان ۾ لفظن جو استعمال ٽُز من موهيندڙ ۾ آرٽسٽڪ نہ هجي.

> "Poems state Idea in the world will not make a poem unless its words are selected and arranged with Loving art. Some poet take great pains to find the right word." (45)

ان چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ ناهي تہ امداد حسيني لفظن کي سِڪي جيان وجائي ڪٽي ٿو ۾ تز لفظن لاءِ سُور سهي ٿو. هو جڏهن هن وائيءَ جي سِٽ سرجي ٿو تہ:

"پُرُ ڪري ڪو هٽي ويو آ، لوٽي پر لپاٽ!"

تہ هو اها ”لوٽي پر لپاٽ“ سيکت لاءِ، سمجهاڻي لاءِ، اسان سيني کي هٽي ڪڍي ٿو!

امداد حسيني پنهنجي ٻوليءَ جي معاملي ۾ ڏاڍو سُچيت آهي. هونئن تہ هن پنهنجي سموري ادبي پورهئي ۾ ٻوليءَ کي پرکي پروڙي، پوري معنويت، سُرت ساڃهہ ۽ سچائيءَ سان استعمال ڪيو آهي. ۽ اها حقيقت آهي تہ هو ٻوليءَ جو بادشاهہ آهي.

آءٌ هن مختصر وقت ۾ سندس سموري شاعريءَ مان تہ مثال نٿي ڏيئي سگهان. ان ڪري ئي چوندي مثال ٿي ڪڍان پئي: پڇاڙيءَ آءٌ سندس سيني پارين سهڻن بيتن- جيڪي هن شاهہ سائينءَ جي پيران رهندي بہ بنهہ مختلف، منفرد ۽ تخليقيت سان پُر چيا آهن. مان صرف هڪ بيت مثال طور ڪڍنديس. بيت هڪ ڏکي صنف آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي مزاج وٽان آهي. (بيت محض ٿي قافيہ ناهي!) ۽ امداد سائينءَ جي پسنديده صنفن مان هڪ آهي. امداد حسيني جيڪو شاهہ عبداللطيف کان ٽي سئو سال پوءِ متعلوي ساداتن جي جراڙ پوٽا نُک جو ايڪويهين صديءَ جو نامور ۽ شهره آفاق (Universal) شاعر آهي، سو پنهنجي ٻاويهن سٽن جي طويل ترين بيت ۾ شاهہ سائينءَ جي آفاقي سٽن کي تضمين طور آڻي پنهنجو بيت مڪمل ڪري ٿو. اها هن پاران شاهہ سائينءَ کي شرڌانجلي آهي:

”هي جو نِيرُ نينهن جو چنگن جي چُونگار
جهونجهڪڙيءَ جي جِيءَ ۾ جهيڻي جنهن جهنڪارَ
ڪاري رات ڳراڙ تي، ڪونجن جي ڪُڪارَ
ٻاٻاڻن تي ٻوليو ٻاٻيهي ٻيهارَ
ايڏو اوري ٿي ٻڏان، ٽلين جي ٽڪارَ
بوندون برسيون ٻُٺ تي، چِڙ چِڙ چِڙ چِٽڪارَ
ڊاهي وئي ديوار کي، تاڙي جي تہ تنوارَ
اچي عمرڪوٽ ۾، ڳيري ڪئي ڳٽڪار،
نڱيا هڪل هونگ سان، ڪاهي ڏڙ ڏٽارَ
منهنجي ملڪ ملير تي، اُتا ميگهہ ملهارَ
واڄا ٽاڄا وڄڙيون، ڪنوٽين جي ڪلڪارَ
گوڙيون ۽ گجگوڙيون، دهلن جي ڌڌڪارَ
سارنگيون سارنگ جون، ٻُرن پار اَپارَ
<u>ڪيانتل</u> آندي ڪير مان <u>ڪاسِي</u> <u>ڪبر</u> <u>چارَ</u>
واڄو وڄي وجود ۾، جيئن چڙي جي لارَ

هير ڪري وئي هيج مان، پيچ پنيءَ پٽڪارَ
سُرت سري ساٽيهہ ڪي، لٽا عمر آزارَ
ڏاڏاٽن جي ڏيهہ تان، ٽرئا ڏرت ڏڪارَ
پٽ ڏٽي ڇيڙي ڇڏي، تنبوري جي تارَ
سائين سدائين ڪرين مٿي سنڌ سُڪارَ
دوست مٺا دلدار، عالمَ سڀ آباد ڪرينَ (46)

امداد حسينيءَ جي ان بيت جي ٻولي، ان ۾ ڪيل تجربا، ان ۾ سمايل فڪر، ان ۾ اٽيل تصور، ان جا قافيا، ان ۾ استعمال ٿيل ڇند جو پيمانو ان بيت ۾ ٻاٻاڻن جي ٻولي: ان ۾ ٻاٻيهي جو ٻولڻ، چنگن جي چونگار، ڪا جهيٽي جهڻڪار، ڪونجن جي ڪُڻڪار، ڳيرن جي ڳٽڪار، تاڙي جي تنوار، ٽلين جي ٽڻڪار، ڪنوٽين جي ڪلڪار، دهلن جي ڌڌڪار ۽ "ڪيانتل جي آندل ڪاسي ڪبر چار" ان بيت ۾ جيئري جاڳندي زندگيءَ جا عڪس آهن، آواز آهن، رنگ ۽ روشنيون آهن. اهي سمورا عڪس ملي ان بيت کي سنڌي ٻوليءَ جي هڪ زنده جاويد ميوزيم ۾ بدلائي ڇڏيو آهي!

امداد حسيني سنڌي شعر ۽ ادب کي جيڪي ناياب موتي آڇيا آهن، اهي اسان جي فخر جو حصو آهن ۽ سنڌي ادب جي تاريخ جا سدا جرڪندڙ ستارا آهن. انهن جي روشني ايندڙ صدين تائين سنڌي ادب جي تاريخ ۾ جرڪندي- ۽ اسين دنيا جي آڏو پنهنجي اهڙن ٻي بها شاعرن ۽ سندن ڪارنامن ذريعي سرخرو ٿينداسين ۽ سنڌي شعر ۽ ادب آڪاس تي روشن ڪير ڏارا جيان چمڪندو رهندو. امداد حسيني ان ڪير ڏارا جي سڀ کان روشن ستارن ۾ شامل آهي ۽ جيئن محمد ابراهيم جويي لکيو آهي:

"امداد حسيني سنڌي شعر و ادب ۾ هڪ ناياب سُوکڙي آهي. امداد حسينيءَ جا نظم، آزاد نظم شاعريءَ جا املهہ موتي آهن. سندس طويل ۽ شهرهءِ آفاق نظمن ۾ سنڌ جو روح سمايل آهي. هو هڪ سدا جرڪندڙ ستارو آهي، جنهن کي نسل در نسل اسان جا شاعر Follow ڪندا. سنڌ جا سيبتا ماڻهو ۽ سموري دنيا ۾ رهندڙ سنڌي سندس شاعري پڙهندا، کيس ڳائيندا ۽ سندس ڱُڻن کي پوڄيندا، (adore him) ۽ سندس شاعريءَ کي پنهنجي هانءُ سان هنڊائيندا ۽ جيءَ ۾ جايون ڏيندا."

حوالا

1. حسيني، امداد ’هوا جي سامهون‘: (ڊسٽ ڪَوَر)، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2000ع
2. ساڳيو ڪتاب (بئڪ فليپ تي نوٽ)
3. حسيني، امداد ’امداد آهه رول‘: نئون نياپو پبليڪيشن ڪراچي، 2020، ص: 35
4. (حسيني، امداد ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2000ع، ص: 137)
5. سحر امداد، ڊاڪٽر (مهاڳ)’ هوا جي سامهون‘:روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2000ع، ص:40
6. حسيني، امداد ’زرد مٽي‘: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2022ع، ص: 89
7. Naam Chomsky, THE "Essential Chomsky", Edited by: Anthony Arnove, The Bodley Head, London
8. سحر امداد، ڊاڪٽر (مهاڳ)، ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2000ع، ص: 40
9. ماهوار ’ادب‘، امداد حسيني نمبر، مارچ 2023ع ادب اشاعت گهر، حيدرآباد، ص 79
10. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر (مقالو) ’امداد حسيني هڪ قد آور اديب ۽ شاعري‘ ڇهه ماهي ’ڪينجهر 10‘: تحقيقي جرنل، سنڌي شعبو سنڌ يونيورسٽي 2004، ص: 16
11. سحر امداد (مهاڳ)، ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2000ع، ص: 43
12. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر (مقالو) ’امداد حسيني هڪ قد آور اديب ۽ شاعري‘ ڇهه ماهي ’ڪينجهر 10‘: تحقيقي جرنل، سنڌي شعبو سنڌ يونيورسٽي 2004، ص: 16
13. حسيني، امداد ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2000ع، ص: 332
14. حسيني، امداد ’امداد آهه رول‘: نئون نياپو پبليڪيشن ڪراچي، 2020، ص: 98 ۽ 99
15. ساڳيو ص: 52
16. ساڳيو ص: 81
17. ساڳيو ص: 112
18. ساڳيو ص: 133
19. ساڳيو ص: 143
20. حسيني، امداد ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2000ع، ص: 158
21. ساڳيو ص: 190
22. ساڳيو ص: 274
23. ساڳيو ص: 292
24. حسيني، امداد ’ڪرٽي جهڙو پل‘: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2012ع، ص: 129
25. ساڳيو ص: 141
26. ساڳيو، ص: 208
27. شهواڻي، غلام محمد، ’شاهه جو رسالو‘: آر. ايڇ احمد ائنڊ برادرس. 61_1960ع، ص: 246_245

28. حسيني، امداد ’شهر‘: سج پبليڪيشن، حيدرآباد 2000ع، ص: 10
29. ساڳيو ص: 15
30. حسيني، امداد ’امداد آهہ رول‘: نئون نياپو پبليڪيشن ڪراچي، 2020، ص: 58
31. ساڳيو ص: 59
32. ساڳيو ص: 60
33. ساڳيو ص: 60
34. ساڳيو ص: 60
35. ساڳيو ص: 60
36. ساڳيو ص: 62
37. ساڳيو ص: 62
38. حسيني، امداد ’ڪرٽي جهڙو پل‘: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2012ع، ص: 347
39. حسيني، امداد ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2000ع، ص: 313
40. حسيني، امداد ’ڪرٽي جهڙو پل‘: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2012ع، ص: 47
41. ساڳيو ص: 40
42. ساڳيو ص: 81
43. ساڳيو ص: 348
44. حسيني، امداد ’هوا جي سامهون‘: روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2000ع، ص: 335
45. (X.J. Kennedy, Literature-An Introduction Boston-Toronto, 1987, P:546)
46. حسيني، امداد ’ڪرٽي جهڙو پل‘: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 2012ع، ص: 3

.47